

משל המים המקלסים ופתרונו

המייחד את עונש המבול משאר העונשים במקרא הוא שכאן הוטל עונש קולקטיבי על כלל היצורים החיים שבבריא, כפי שנאמר "וימח את כל היקום" (בר' ז כג). [1] והוא משקף כעין ייאוש כמעט מוחלט של הקב"ה מבני האדם שברא. כפי שנאמר במפורש בכתוב: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום, וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו. ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה, מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים, כי נחמתי כי עשיתם" (בר' ו ה-ז).

ברם, יחודו של העונש החמור הזה אינו רק בהיקפו העצום של קהל הנענשים, אלא גם באמצעי בו בחר ה' להענישם - במים. הכתוב אינו מספק הסבר ברור לבחירה זו. נאמר רק (בדברי ה' לנח) כי "...הנני משחיתם את הארץ" (בר' ו יג). אך מדוע דווקא בדרך זו, ולא, למשל, באש המכלה, כמו סדום? [2]

גם רבותינו בעלי המדרש נדרשו לשאלה זו. דרך מקובלת אחת בפתרונם של עונשים במקרא היא על ידי הבהרת צד ה"מידה כנגד מידה" שיש בהם. גם בנידון שלנו היו שענו תשובה זו. כך מסביר רבי יוסי בן דומסקית כי אנשי דור המבול נידונו דווקא במים משום ש"הם חטאו בגלגל העין שדומה למים (=בר' ו ב: "ויראו בני האלהים את בנות האדם" וגו') אף הקב"ה לא פרע להם אלא במים". או, כהסברו של רבי לוי: "הם קלקלו בסילונות שלהן (=ששפכו זרעם על העצים ועל האבנים והיו שטופים בזימה. ראה ב"ר שם, עמ' 246) אף הקב"ה שינה להם סדר העולם (=שבדרך כלל) המטר יורד והתהום עולה, ברם הכא 'תהום אל תהום קורא' (תה' מב ח) [3]. אך בדרך אחרת, מנסה המדרש בבראשית רבה, לתת תשובה שונה לשאלה זו בדרך הצגת משל מעניין. ונדמה שמתוך העיון שנעניין בשתי נוסחאות של משל זה גם יתבאר לנו, כבדרך אגב, מה היא הנוסחה הקדומה יותר שלו, ועל שום מה הגיהו מעתיקים מאוחרים את הנוסח הקדום - מתוך כוונה לתקן מה שנראה בעיניהם כטעון תיקון.

בב"ר ה, א (מהד' תיאודור-אלבק עמ' 23 - מיספור השורות הוא כמובן שלי - א"ק) נאמר: "[יקוו המים אל מקום אחד וגו']... ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי: יקוו לי המים - מה שאני עתיד לעשות בהם.

1. (=משל) למלך שבנה פלטין והושיב בתוכה דיורים אלמים.
2. והיו משכימים ושואלים בשלומם שלמלך ברמיזה באצבע ובמנולים (=כנראה דבר מה המוחזק ביד לשם

ובמנולים, אילו היו פקחין אתמהא על אחת כמה וכמה אתמהא.
4. הושיב המלך דיורים פקחים.

5. עמדו והחזיקו בפלטין. אמרו: אין זו פלטין שלמלך, שלנו הוא הפלטין.
6. אמר המלך תחזור פלטין לכמו שהיית.

7. כך מתחילת בריית העולם לא היה קילוסו שלקב"ה עולה אלא מן המים, ה"ה מקולות מים רבים אדירים וגו' (תהלים צג ב), ומה היו אומרים 'אדיר במרום ה' (שם, שם);

8. אמר הקב"ה: ומה אלו שאין להם פה ולא דיבור מקלסין אותי, לכשנברא בני אדם אתמהא, על אחת כמה וכמה.

9. עמד דור אנוש ומרד בו, דור המבול ומרד בו, דור הפלגה ומרד בו.

10. אמר הקב"ה: יפנו אילו ויעמדו ויבואו אותן (=המים), ה"ה דכתיב 'ויהי גשם על הארץ' וגו' (בראשית

ז כדי להבהיר את הדברים, נעמיד זה מול זה את המשל והנמשל בב"ר:

א. בניית הפלטין = בריאת העולם. ב. הושבת הדיורים האלמים בתוכו = בריאת המים. ג. משכימים ושואלים בשלום המלך = מקלסים (=המים). ד. הושבת דיורים פקחים בפלטין = בריאת בני האדם. ה. מרד הדיורים הפקחים = מרד בני האדם בקב"ה. ו. אמר המלך תחזור הפלטין לכמו שהיית" = מות בני האדם במבול והחזרת המצב לקדמותו (כשמעתה יקלסוהו, כבעבר, רק המים). לפי משל זה דור המבול נענש דווקא במים לא משום שהיה בזה "מידה כנגד מידה" על חטאיהם, אלא משום שהמים קילסו את הקב"ה, ובני האדם שהיו יכולים לעשות זאת אף יפה מהם - שכן הם יודעים לדבר ולהלל ואינם אילמים כמו המים - מרדו וכפרו בטובה, על כן החזיר הקב"ה את המצב לקדמותו

והשאיר רק את המים, המקלסים הקודמים.
מובלעת כאן אמירה חריפה של בעל המדרש: דווקא המים, האלמים המקלסים, הם שיעשו שליחות הרסנית-נקמנית זאת במין המדבר! כוחם של המים הוא אם כן בציטנותם, ובנקודה זו בדיוק כשל האדם. [5]

נעבור עתה לעיין בנוסח המשל המקביל במדרש איכה, שנעתיקו גם כן בחלוקת עניינים דומה:
"א"ר יצחק בשם ר' חגי (או, כגרסה המועדפת לפי בובר: "א"ר חגי בשם ר' יצחק"):
1. משל למלך שבנה פלטין על גבי ביכרין של מים והושיב בהן דיורין אילמין;
2. והיו משכימין ושואלין בשלומם של מלך באצבע, ברמיזה ובסודרין;
3. אמר המלך מה אם אלו שהם אלמים הם משכימים ושואלים בשלומם באצבע, ברמיזה ובסודרים, אילו היו פקחין עאכ"ו.
4. חזר והושיב בהן דיורין פקחים.

5. כיון שאחזו בה אמרו שלנו היא הפלטין ואינה של מלך.
6. באותה שעה אמר המלך תחזור הפלטין לכמו שהיה.
7. כך העולם מתחילה לא היה אלא מים, והיה קילוסו של הקב"ה עולה מהם, הה"ד 'מקולות מים רבים' (תה"צ ג ד), ומה היו אומרים 'אדיר במרום ה' (שם, שם).
8. אמר הקב"ה: ומה אלו שאין להם פה ולא אמירה ולא דבור, וקילוסו עולה מהם, לכשאברא בו נפשות שלמות ומשובחות עאכ"ו.

9. חזר וברא דור אנוש ומרד בו, דור המבול ומרד בו.
10. באותה שעה אמר הקב"ה יחזור העולם לכמות שהיה, הה"ד 'ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה' (בר' ז יב).

כל המהלכים שראינו קודם במשל שבב"ר מצויים גם במשל ובנמשל שבמדרש איכה, משום כך נראה כתוספת שאינה במקומה הציון שהפלטין נבנה ע"ג ביכרין של מים, שהרי הפלטין הוא העולם הטבעי, שהמים (=הדיורים האלמים) ניתנו בתוכו. ברם, על פי תוספת זאת, הפלטין כבר נבנה ע"ג מים, ומשחטאו הדיורים הפקחים חזר לכמות שהיה, כלומר, נהרס הפלטין ונותרו המים.
ושמא שיקול מעין זה הוליד אצל מעתיקי הנוסח הקדום למדרש איכה תוספת פרשנית זו: הרס הפלטין, כמובא בנמשל (=6), הוא: "אמר הקב"ה יחזור העולם לכמו שהיה", כלומר, שיהרס הפלטין, וקילוסו יעלה מעתה אך ורק מן המים. אם כן, זקוקים אנו לומר שאותו פלטין נבנה על ביכרין של מים. אלא שאם זה היה השיקול יש לומר שמוטעה הוא, שכן יש כאן ערבוב משל הפלטין והדיורים עם נמשל בריאת המים ובני האדם. וראיה לדבר מלשון המדרש עצמו. במדרש איכה, במשל (=6), שאם נקרא היטב את לשונו, נדייק: "באותה שעה אמר המלך תחזור הפלטין לכמו שהיה". לא נאמר כאן שהמלך גזר כי הפלטין יהרס, אלא שיחזור לכשהיה, כלומר, שייושב מחדש ע"י הדיורים האלמים.

וכן הוא בב"ר, המשל, המסתיים בכך ש"אמר המלך תחזור פלטין לכמו שהיית" (=6), אינו מכוון כלל לומר שהפלטין יהרס וישארו רק המים שעליהם נבנה הפלטין, כי אם לומר שהקב"ה סילק (=המית) את המורדים בו (=הפקחים), והחזיר לתוכו את הדיורים האלמים הקודמים. [6]
אך אפשר לומר גם בדרך אחרת, שתוספת זו בנוסח מדרש איכה משקפת התלבטות פרשנית הקשורה לאמור במקרא בענין בריאת המים: מפתו של סיפור הבריאה אנו למדים שהמים קדמו לבריאת היבשה, שכן מתחילה היתה "רוח אלהים מרחפת על פני המים...ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים...ויאמר אלהים יקו המים אל מקום אחד ותראה היבשה" וגו' (בר א ב ט), אם כן, איך אפשר לקבל את המשל כצורתו בב"ר, שמשם נראה כי המים ניתנו ב ת ו ך העולם הטבעי, העומד בנוי ונברא? [7]

וידים מוכיחות לסברה האחרונה, שכן אנו רואים שבנוסח מדרש איכה נשתנה שלב (=7) שבב"ר. בב"ר נאמר "כך מתחילת בריית העולם לא היה קילוסו שלקב"ה עולה אלא מן המים". אך במדרש איכה מופיע נוסח אחר, המבאר, כמדומה, באופן בהיר מאוד את כוונת המנסח: "כך העולם מתחילה לא היה אלא מים". [8]

ד"ר אדמיאל קוסמן

הערות:

1. אשר לדגים נחלקו הדרשנים בדבר. י"א שלא לקו במבול, ויש שסברו כי נח הכניס לתיבה גם כמה מיני דגים, אך רבים מהם נמלטו אל תוך הים. ראה ל' גינצבורג, אגדות היהודים, א, תרגום ר"מ כהן, ר"ג תשכ"ו, עמ' 240 הע' 42, ועל הראם ועוג שניצלו מהמבול ראה שם עמ' 239 הע' 35. על השאלה מדוע נענשו כל היצורים שבבריאה יחד עם האדם ראה המקורות שנאספו בהע' 32 שם.
2. אמנם נמצא בדברי אגדה גם שיתוף האש בעונש זה. כך למשל כבר בדור הראשון לאמוראי א"י ידועה הייתה לריב"ל הדרשה ש"כל מי שמתגאה לפני המקום אינו נידון אלא באש", ונמנו שם שבעה שנתגאו ונידונו באש וביניהם אנשי דור המבול, שנאמר כי נידונו אמנם במים, אך אלו היו רותחים. ראה ויק"ר ז, ו, מרגליות עמ' קסא ובהערות שם, והמקבילות שצוינו. וכן לוי גינצבורג, שם, עמ' 237 הע' 26.
3. וראה הרחבת הדברים אצל גינצבורג שם, עמ' 240 הע' 39 והע' 42.
4. על המים המקלסים לה' ראה גם המדרש המעניין בשוחר טוב לתה' צ ו, המספר לנו כבדרך אגב גם על אמודאים רומאיים קדומים: "מקולות מים רבים אדירים משברי ים... עוד ביקש לשמוע (=אדריאנוס קיסר) מה המים מקלסים להקב"ה ועשה תיבות של זכוכית ונתן בני אדם לתוכן ושלשלן לאוקיינוס ועלו ואמרו כך שמענו לאוקיינוס מקלס להקב"ה אדיר במרום ה'".
5. וראה גם ב"ר שם, בהמשך, (עמ' 33) "...אמר ר' לוי המים היו אומרים נלך ונעשה קיליפסין (=צווי) שלקב"ה ה"ה נשאו נהרות" וכו'.
6. על כך ראה גם הערתו של בעל "מתנות כהונה" לב"ר ה', א'. על שיבושי "תיקונים" ו"הוספות" מסוג זה בדברי אגדה ראה גם דברי י' פרנקל, קוים בולטים בתולדות מסורת הטקסט של סיפורי האגדה, דברי הקונגרס השביעי למדעי היהדות, (תשל"ז), מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש, ירושלים, תשמ"א, עמ' 54-96.
7. על אפשרות זו העמידני פרופ' שמא פרידמן, ואני מודה לו בזה על כך.
8. המעניין הוא (כפי שמעיר לי ידידי פנחס מנדל) שבדפוסים המאוחרים של איכ"ר נשמטה תוספת זאת "על גבי ביכרין של מים", ושוב הושווה נוסח איכ"ר עם נוסח ב"ר, ובכך הושבו, במידה כנגד מידה, השמטה כנגד תוספת, דברים לקדמותם. ראה על כך מאמרי "פיסקין וביכר", לשוננו נז, (תשנ"ג), עמ' 191-202, ובעיקר העמ' 53 שם.